

Зосімович Олена Юріївна
старший викладач
кафедри спеціальних історичних
дисциплін та правознавства
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка

Судова система Волинської губернії на початку XIX ст.

Порядок утворення судових установ на території Правобережної України, в тому числі і Волинської губернії був регламентований російським та, частково, попереднім законодавством Речі Посполитої, зокрема Литовськими Статутами та магдебурзьким правом. Базовим законом залишались «Установи про управління губерніями» 1775 р.. певні зміни відбулися після приходу до влади імператора Павла I, який підтвердив чинність дії зберіг польський порядок судочинства у зазначених губерніях. Сенатський наказ від 11 вересня 1797 р. «О производстве дел в судах Земских, Поветовых и Подкоморских, в Магистрате и Главном суде» проголошував: «...Сенат равным образом не находит ни малейшего сомнения оставить все ... на тех самих правилах, коими восстановленные сии суды по прежним их правам и привилегиям в Статуте и конституциях изображенным прежде руководствовались» [1, с.731]. Подальше російське законодавство початку XIX ст. лише уточнювало, корегувало та доповнювало попереднє. Починаючи з 30-х років XIX ст.. простежується тенденція до ліквідації залишків судової системи Речі Посполитої, яка була завершена Наказом від 25 червня 1840 р. [2, с.443-445].

На початку XIX ст. в Волинській губернії судова система складалась з Головного суду, (який складався з департаменту цивільного та департаменту кримінального судів), нижніх земських судів (з 1837 р. – земських судів), повітових судів у повітах, магістратських судів у містах і спеціальних судів, а саме підкоморських, межових судів та совісного суду (з 1830 р.).

Головний суд розміщувався в губернському місті - Житомирі. Порядок його формування та функції регулювалися зазначеним вище Сенатським наказом. В подальшому компетенцію Головного суду уточнив імператорський наказ 1803 р. [3]. Головний суд складався з двох департаментів – цивільних і кримінальних справ. Департаменти вважалися судом другої інстанції для особливо важливих повітових і міських кримінальних та цивільних справ а також ревізійною та апеляційною інстанцією у зазначених справах. Крім того, департамент кримінальних справ був першою інстанцією у справах про посадові злочини.

Департаменти Головного суду були відповідальними перед главою губернії, який затверджував або скасовував вироки. У разі непогодження він мав право змінити вирок або звернутися до вищої інстанції. Вироки справ Головного суду також переглядалися губернським прокурором [1. с. 731]. Крім Губернатора та прокурора апеляцію на вирок департаментів Головного суду до Сенату міг подати кожний, хто з ним не погоджувався. В кожному департаменті Головного суду засідали Голова, два радники і два асесори, частина з яких призначалася, частина обиралась місцевим дворянством [1. с. 731, 4, с.254].

У зв'язку з відсутністю у Волинській губернії совісного суду, Головному суду були підсудні справи про малолітніх і божевільних злочинців. З 1824 р. розгляду ці справи повинні були обов'язково переглядатися Сенатом [5].

Були передбачені і спільні засідання двох департаментів Головного суду, під час яких розглядалися справи, що «поєднували кримінальні злочини з цивільним позовом і з приводу яких не було ясних вказівок в законі; справи про встановлення прав і привілеїв міста або особи – ухвали в цих справах належали до представлення у Сенат» [6, с. 87].

Нижній земський суд був створений «Установами для управління губерніями» 1775 р. В 1837 р. його було переіменовано на земський суд. Склад та компетенцію земського суду визначили Височайше затверджені «Положення про земську поліцію» та «Наказ чинам и служителям земської поліції», прийняті 3 червня 1837 р. [7]. Він виконував функції більше управлінські, ніж судові: був головним органом повітового управління, виконував поліцейські функції нагляду за станом порядку в повіті, забезпечував виконання повинностей і сплату податків населенням, виконання розпоряджень губернатора і губернського правління, а також діяльність різних установ повіту. Земський суд також проводив слідство у судових справах і здійснював виконання вироків, розглядав скарги і справи про дрібні крадіжки, пошкодження чужого майна. Рішення земського суду виносились всім складом суду, а з 1937 р. це було дозволено робити становим приставам [6, с. 71].

В Волинській губернії містами, в яких знаходилися земські суди були: Житомир, Новоград-Волинський, Дубно, Луцьк, Ковель, Заслав, Кременець, Старокостянтинів, Рівне, Овруч.

На початку XIX ст.. нижній земський суд складався з голови – земського справника і двох членів – засідателів. Протягом першої половини XIX ст.. кількість земських справників збільшилась до чотирьох. Вони представлялись на посаду Міністерством внутрішніх справ за погодженням з губернатором (з 1805 р.) , а потім призначались Сенатом. Знімалися з посади губернським правлінням за представленням губернатора і повідомленням про це Сенату. Умови для кандидатів на цю посаду були зазначені законодавством. Зокрема, в губерніях Правобережжя, в т.ч. і Волинській дозволялось їх обрання із середовища дворян, що не мали обер-офіцерського чину. Проте до них ставилася вимога стажу служби за виборами дворянства не менше трьох років [8, с.368] і мати особливі здібності до поліцейської служби [9, с. 186]. Засідателів обирали повітові дворянські збори, а з 1826 р. половина засідателів повинна була призначатись Губернським правлінням за пропозицією губернатора, а повітові справники – Міністерством внутрішніх справ [9, с. 186]. З 1837 р. до складу земського суду було включено станових приставів. Місцем їх розташування були стани, на які поділялись повіти. Чисельність приставів відповідала кількості станів. Пристави призначались та звільнювались губернаторами. До числа членів земських судів були включені засідателі від селян, які брали участь в засіданні суду. Якщо розглядалися справи стосовно казенних селян та їх майна [7, с.463-464].

У Волинській губернії як залишки польської системи місцевого управління при земських судах були збереглися ключ-війти. Їх посади було ліквідовано у 1800 р. і поновлено у 1808 р. Вони обиралися по 6-8 чоловік у повіті і допомагали членам земського суду. До їх компетенції входило: боротьба з бродяжництвом, перевірка документів у сторонніх в місцевості осіб, збирання відомостей для земського суду про цехи, стягання дрібних сум і виконання дрібних доручень земського справника [6, с. 73].

Підкоморські суди мали своєю компетенцією розв'язання межових суперечок і складались з підкоморія, комірника і возного. Підкоморій обирався дворянством та

згодом сам підбирав собі помічників. У 1810 р. з підкоморських судів були відділені межові суди, предметом яких стали межові справи, що стосувались казенних земель. В повітах вони мали дві інстанції. Суд першої інстанції складався з судді, який призначався та двох арбітрів, що запрошувались сторонами. Судом другої інстанції був повітовий апеляційний межовий суд у складі 15-21 осіб. Губернській межовий суд був третьою інстанцією. Склад суду обирався дворянством губернії на три роки, возні – до 1803 року – довічно, а з 1803 р. – також на три роки [6, с. 88].

До системи повітових судів Волинської губернії входили: Житомирський, Новоград-Волинський, Острозький, Дубненський, Луцький, Володимирський, Ковельський, Заславський, Кременецький, Староконстантинівський, Рівненський, Овруцький повітові суди.

Повітовий суд мав у своєму складі голову (суддю), двох підсудків (асесорів) та писаря. За польським правом в суді були передбачені чотири возні. Їх компетенція була визначена Литовськими статутами. Умовно обов'язки возних за місцем діяльності можна було розділити на два види: у суді та поза ним. До обов'язків у суді належали: спостерігати за порядком та оголошувати про початок та закінчення засідань, повідомляти про черговість розгляду тої чи іншої справи, про осіб, які не з'явилися на засідання, вивішувати в приміщенні суду позови та скарги, що стосуються осіб, які не мали власності або тих, чиє місце проживання було невідомим. Позасудовими обов'язками возного були: вручати приватним особам позовні скарги, повідомляти про намір викупити маєток, проголошувати на місці нового власника маєтку та вводити його у володіння, оглядати маєтки з метою визначення нанесеної шкоди, накладати арешти на рухоме майно. Імператорським наказом від 11 січня 1832 р. посади возних було скасовано (разом із посадами підкоморіїв та комірників) з подальшою передачею їх функції засідателям судів. Для цього в земських та повітових судах була введена додаткова штатна одиниця засідателя.

При повітових судах діяла дворянська опіка, що мала у своєму складі голову – повітового предводителя дворянства і членів – повітового суддю і засідателів. У Волинській губернії дворянські опіки існували при Житомирському, Новоград-Волинському, Острозькому, Володимирському, Ковельському, Кременецькому, Заславському, Рівненському та Овруцькому повітових судах.

Існувала практика створення тимчасових повітових та земських судів у разі, якщо в суді накопичувалась велика кількість невіршених справ. Так, в 1811 р. тимчасові повітові суди були затверджені в Житомирському та Овруцькому повітових судах, Новоград-Волинському, Заславському, Староконстантинівському, Кременецькому, Дубненському, Луцькому, Володимирському, Острозькому, Житомирському, Овруцькому нижніх земських судах [10, сс. 354-356]; в 1836 р. тимчасові суди були створені в Кременецькому та Житомирському повітах [11, арк.48-63].

В губернському Житомирі та повітових містах Новограді-Волинському, Дубно, Луцьку, Володимирі, Ковелі, Кременці, Овручі діяли магістратські суди. Вони складались з двох бургомістрів і чотирьох ратманів, які обирались городянами на чотири роки. Міський магістрат розглядав кримінальні і цивільні справи. При магістраті діяв сирітський суд під головуванням міського голови. В містечку Олика діяла ратуша.

З 1830 р. в губернії почав діяти совісний суд. До його юрисдикції входили цивільні справи, завершення яких мало на меті примирення. Його рішення не мали

примусової сили для виконання. У разі непогодження справу можна було передати до повітового або магістратського суду. Також суд розглядав кримінальні справи, вчинені божевільними або неповнолітніми, справи про ображення батьків дітьми, про злочини, вчинені під впливом особливих причин тощо. До складу совісного суду входив голова, два засідателя від дворянства (обирались дворянським зібранням губерній) та засідателі від міщан та державних селян (обирались від своїх станів).

Всіма канцелярськими справами в судах займались канцелярські службовці: секретар, протоколіст, реєстратор, два столоначальники та їх помічники та архіваріус [4, с.255-256]. Крім того, Головному суді Волинського передбачалась посада перекладача (по одному в департаменті).

В судових установах була передбачена посада адвокатів, бо, як їх тоді називали, прокураторів. Діяльність адвокатів на Правобережжі України регламентувалась Доповіддю Правлячого Сенату «О выборах адвокатов в Литовской губернии...» [12], чинність якої була поширена на губернії Правобережної України Думкою Державної Ради від 17 вересня 1811 року [13]. У Доповіді були визначені умови для тих, хто прагнув займатися адвокатською діяльністю. Вони узгоджувались із польським правом, зокрема Литовським Статутом та сеймовими Конституціями 1726 та 1764 років, які вказували, що адвокат повинен бути спадковим дворянином, мати посесію, ні в якому ганебному вчинку не звинувачений і який склав присягу. Згідно із вищезазначеними Конституціями, правозахисники повинні мати свідоцтво про навчання у школі, декілька років працювати у судочинстві чи судовій канцелярії під наглядом фахівців. Тут же визначаються вимоги до особи, яка претендує на посаду адвоката Головного суду: він має пропрацювати 6 років в судах нижчої інстанції і мати рекомендації про свої здібності, хорошу поведінку та певну кількість справ, які закінчилися миром.

Російське законодавство визначало також підстави для звільнення з посади адвоката. 1. Якщо адвокат підговорить когось розпочати несправедливу справу. 2. Якщо буде безвідповідально відноситися до своїх обов'язків. 3. Якщо зрадить свого довірителя. 4. Якщо вступить у зговір з своїм довірителем з тим, щоб виграти справу та мати відсоток від прибутку. 5. Буде виступати під чужим ім'ям. 6. Буде безпідставно затягувати слухання справи. 7. З'явиться перед судом п'яним, або проводитиме час у пияцтві, чим затягуватиме розгляд справи. 8. Буде займатися грою в карти або іншими аморальними діями. 9. Якщо буде доведено, що він брав хабарі або надвисоку плату за свою роботу. 10. Буде звинувачений у кримінальній справі. 11. Під час каденцій (судової сесії) відлучиться без відома суду. 12. Знехтує рішенням суду про передачу йому справи бідних або сиріт.

У законі були також передбачені норми про те, що людина може сама захищати свою справу в суді, не наймаючи адвоката. Разом із тим кожній бідній людині суд повинен призначити захисника завчасно до початку розгляду справи, щоб вони могли підготуватися.

Щодо оплати адвокату, то в «Доповіді...» лише було зазначено, що вона не повинна бути надмірною, і якщо він почне вимагати невинновданно високої суми і через це не візьметься за ведення справи, то його суд повинен звільнити з посади.

Документ регламентує і діяльність міських адвокатів, які обов'язково повинні мати в місті власний будинок, торгову лавку, або яку-небудь посесію, знати міське право і виконувати правила для земських та повітових адвокатів. Адвокати церковних судів мають дотримуватися норм цивільного законодавства, з тією лише різницею, що як духовні особи вони не обов'язково повинні мати посесію.

Щодо виборів адвокатів, то Сенат рекомендував обирати їх під час дворянських виборів з числа дворян, як і на інші посади, на термін до 3-х років. В подальшому законодавстві це положення змінили нормою обирати адвокатів за представленням судів.

Відповідно до Наказу 1811 р. при судах встановлювалась постійна кількість штатних адвокатів: в Головних судах повинно бути по 12 адвокатів, в повітових – по 10 адвокатів, в Магістратах – по 5 адвокатів, в консисторіях – по 6 адвокатів [13]. Адвокатів обиралися членами судів шляхом голосування. В Державному архіві Житомирської області збереглися списки штатних адвокатів Житомирського повітового суду та результатів голосування членів суду за кожного з них. В голосуванні брали участь суддя, два підсудки та писар. Всього до суду надійшли документи від 28 кандидатів. Відповідно до наказу, обрано було – 10 [14]. , 3 документів, які подавали кандидати на посади адвокатів, можна визначити їх майновий стан, освіту, деякі відомості про практичний досвід. Документи повинні були доводити шляхетність кандидата, його осілість в губернії, знання наук та законів. Посада адвокатів була ліквідована вищеназваним Наказом від 25 червня 1840 р.

Отже, система судів Волинської губернії була сформована переважно російським законодавством за зразком російських губерній. В той же час мережа судів залишила з часів Речі Посполитої такі ланки, як земські, повітові, підкоморські суди. Кадровий склад судів визначався як російськими так і польськими законами. З часом, спостерігається поступова ліквідація місцевих особливостей (підкоморських судів, посад возних, комірників, підкоморіїв, адвокатів) та тенденція до уніфікації місцевих судів із загальноросійською.

Список використаних джерел та літератури

1. ПСЗ 1, Т. XXIV, №18135, с. 727-732
2. ПСЗ 2, Т. XV, Отделение первое, № 13591, с. 443-445
3. ПСЗ 1, 1803, т. XXVII, № 20619, с. 460 - 462
4. ПСЗ RI №1, Т. XXXIV-2, Книга штатов, Таблица II, 1796 р., с. 254-255.
5. ПСЗ 1, 1824, т. XXXIX, № 29896, с. 304-305.
6. Дубровіна А. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу соціально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.) Конспект лекцій. // Аріадна Дубровіна. – Київ: КДУ, 1966. – 111с..
7. ПСЗ 2, 1837, т. XII-1, № № 10305, 10306, сс. 463-521
8. ПСЗ 1, 1825, Т. XXXX, № 30416, сс. 367-369
9. ПСЗ 2, 1826, т. 1, № 188, сс. 285-287
10. Держархів Волинської області, Ф. 363 Ковельський повітовий суд, ОП. 1. Спр. 101 Указы Вольнского губернского правления, 1811, 443 арк.
11. Центральний Державний історичний архів (м. Київ), Ф. 442, Оп.1, Справа № 1804 Отчет гражданского губернатора о ревизии Вольнской губернии за 1835 год, 303 арк.
12. ПСЗ 1, Т. XXIV, №18266, с. 817-820
13. ПСЗ 1, Т XXXI, №24778, с. 845
14. Держархів Житомирської області, Ф. 16 Житомирський повітовий суд, оп.4. Справа 222. Дело об адвокатах Житомирского уездного суда с 1811 по 1832 г., арк. 10